

ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ
(Клагенфурт)

ЦИВИЛИЗАЦИОНА ЛЕКSIKA
У СРПСКОМ И ХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ У XIX ВЕКУ
(на примеру неких економских и банкарских термина)*

У чланку се описује настанак или увођење неких цивилизационих речи са подручја економије и банкарства у српском и хрватском језику у XIX веку. Њихова се употреба прати према штампаним изворима, углавном новинама. Из грађе се види различит однос српског и хрватског језика према домаћим речима и позајмљеницама из других језика. Примери показују такође како Срби и Хрвати сежу за различитим традицијама.

Кључне речи: српски и хрватски језик, XIX век, цивилизациона лексика, економија, трговина, банкарство.

1. Увод

Балканска комисија Аустријске академије наука већ годинама ради на пројекту истраживања цивилизационе лексике у језицима југоисточне Европе, тачније у српском, хрватском, бугарском, румунском, грчком и турском језику. Као временски оквир узимао се распон од 1840. до 1870. године. То је време после ослободилачких покрета у Србији и у Грчкој, време револуција у Будимпешти и Бечу 1848. године, независност подунавских кнежевина Молдавије и Влашке 1859. године, то је време политичких реформи у Османском царству, време унутарњих устанака и време ратова Турске са Русијом. Крај тог периода долази са Берлинским конгресом, који је 1878. године донео нов политички поредак на Балкану са собом.

Неколико сарадника Балканске комисије радило је на ексцерпиранију штампе датог временског раздобља. Неки досадашњи резултати

* Проширена верзија овог чланка објавиће се под насловом „Das Projekt der Balkankommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 'Bosnisch/Kroatisch/Serbisch: Gesellschaft und Wirtschaft'. Am Beispiel einiger Termini aus dem Finanz- und Geldwesen“, у: *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse*, 143.

пројекта могу се видети из двеју публикација Балканске комисије (Katičić 2004, Neweklowsky 2007).¹

Ми ћемо се у овом чланку ограничити на цивилизациону лексику на говорном подручју српског и хрватског језика у XIX веку. На том подручју постојале су две независне кнежевине, Србија и Црна Гора, и поред њих два моћна центра у којима су живели јужни Словени, наиме Османско царство са главним градом Цариградом и Аустроугарска монархија са центрима Бечом и Будимпештом. Срби су живели у кнежевинама Србији и Црној Гори, затим у угарској половини хабзбуршке монархије (у данашњој Војводини), те у Османском царству (у Босни и Херцеговини и у Санџаку), Хрвати су живели у угарској половини Аустро-Угарске (Хрватска, Славонија), у аустријској половини (Далмација) и у Турском царству (Босни и Херцеговини), док су преци данашњих Бошњака углавном живели у Турском царству (штампа се код њих јавља сразмерно касно, тако да они овде нису узети у обзир.) Не треба заборавити ни Србе у Хрватској и Далмацији и Хрвате у јужној Угарској.

Из политичких центара ширио се језички утицај, с једне стране, из Османског царства, откуда су преузимане хиљаде речи, међу њима цивилизациона лексика, нпр., државно-административна, војничка, верска, друштвена терминологија итд., а, с друге стране, из Аустроугарског царства, откуда је немачки језик као језик команде у Војној граници вековима вршио силан утицај, а у XIX веку је нарочито утицао преводима закона и одредаба на језике других народа монархије. Ипак не треба превидети да су закони и одредбе превођени често са мађарског језика, тако да је и тај језик имао свој утицај при стварању цивилизационе лексике у српском и хрватском језику. Међутим, и други су језици вршили свој утицај приликом изградње цивилизационе лексике, међу словенским језицима чешки (нешто више код Хрвата) и руски (нешто више код Срба), као и западноевропски језици, осим немачког нарочито француски.

Под цивилизационом лексиком подразумевамо, дакле, нове речи, нове творбене моделе, позајмљенице, али и старе речи у новом или промењеном значењу, које су улазиле у језик услед политичких, друштвених, економских промена или због нових предмета, нових

¹ За српски и хрватски радило се, у ствари, о два пројекта. Први је био 2000–2003. са тежиштем на семантичким пољима „држава и власт“, а вођа пројекта је био Радослав Катичић. Други се одвијао 2003–2007. са тежиштем на „економији и друштву“, вођа пројекта је био Герхард Невекловски. Оба је пројекта финансирао Аустријски фонд за унапређивање наука (FWF број P16396–G03). Захваљујем се како Фонду тако и сарадницима на пројектима.

проналазака итд. При томе није реч о стручној терминологији, него о лексичким јединицама које су у језик уводили, рецимо, новинари, да би извештавали о политици, о друштвеним приликама, о војним догађајима, о економији, о трговини, о железницама итд. Нове речи могле су се прихватити или не, могле су живети дуже или краће.

2. Грађа

Употреба цивилизационих речи и термина може се приказати најбоље на грађи периодике, нарочито новина. Ове се тачно датирају и излазе континуирано у току дужег времена, тако да се употреба одређених речи може пратити кроз године. За наше смо истраживање употребили следеће новине и књиге:

Српске:

- Исајл 1816 Срб Димитрије Исaiлович, *Историја трговине*. Будим, 1816. Србобран. Нови Сад, 1842–1866 (новине српског грађанства у аустроугарској монархији); ексцерпирано 1862.
- СН *Српске новине*. Крагујевац, 1834, Београд 1835. и след., 1834. под именом Новине српске, од 1843. Српске новине; ексцерпирано 1848.
- Нап *Напредак*. Сремски Карловци — Земун, 1848–1849; ексцерпирано 1848.
- Сед *Седмица. Лист за науку и забаву*. Нови Сад, 1852–1858.
- Вила *Вила. Лист за забаву, књижевност и науку*. Београд, 1865–1868, седмичник.
- БВј *Босански вјесник*. Сарајево, 1866–1867 (прве новине у Босни и Херцеговини); ексцерпирано 1866.

Хрватске:

- Šip 1796 Josip Šipuš, *Temelj žitne trgovine*. Karlovac, 1796 [ре-принт Zagreb 1996].
- Kolo *Kolo. Članci za literaturu, umjetnost i narodni život*. 1845–1853, 9 књига, ексцерпиран избор.
- NN *Ilirske Narodne novine*. Zagreb, 1835–1872, на почетку Novine horvatske, 1836–1843, Ilirske narodne novine, 1843–1844, Narodne novine, 1844–1846, Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske, 1847–1849, Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske, od 1849. Narodne novine (орган Илирског покрета); ексцерпирано 1847–1848.

SJ	<i>Slavenski jug</i> . Zagreb, 1848–1850 (новине национално-револуционарног садржаја; морале су прекинути излажење 1850); ексцерпирано 1848–1850.
Ne	<i>Neven. Zabavni i poučni list</i> . Zagreb, 1852–1858, Rijeka 1858 (седмичник); ексцерпирано 1858.
NL	<i>Narodni list. Zadar</i> 1862–1920 (двојезично талијански и хрватски); ексцерпирано 1862.
Vi	<i>Vienac. Zabavi i pouci</i> . Zagreb, 1869–1903; ексцерпирано 1869.
BosP	<i>Bosanski prijatelj</i> . Zagreb 1850–1861, три књиге (четврта није узета у обзир; под утицајем Илирског покрета).

Наведене српске новине и Исајловићева књига писане су ћирилицом, на почетку старом, неререформисаном, а *Најпредак* 1848. и *Босански вјестник* 1866. углавном реформисаном Вуковом ћирилицом. Хрватска периодика је писана реформисаном латиницом Људевита Гаја (наравно, с изузетком Шипуша 1796). Поред извесних фонетских разлика између српске и хрватске периодике постоје и разлике у морфологији. У српској штампи има трагова славеносрпске традиције, касније се преузима Вукова реформа и у морфологији, док хрватска штампа углавном поштује правила Илирског покрета (Шипуш је под снажним кајкавским утицајем, а *Bosanski prijatelj* има синкретизам у множинским наставцима, а у генитиву -х према Гају). У ове посебности нећемо улазити сада, него ћемо се ограничити на лексику, и то на семантичка поља економије, банкарства, финансијског и новчаног половања.

3. Настанак и развој неких речи

3.1. „Акција, деоница, акционар, деоник“. Српски извори: Срб 1862 *акција*, СН 1848 *акција (на берзи)*, БВј 1866 *акција, акционар, акционарско њодвозно друштво*, хрватски извори: Šip 1796 *akcia, akcia trgovačka*, NN 1847 *akcia / dionica, dionica od željeznica, akcioner / dionik*, Ne 1853 *dionica, dionik*. — АРј наводи: *dionik particeps, distributor*, од XV века, *dionica particeps, cella promptuaria, portio* 1. „*sudionica*“, 2. „*sprema, kućerak*“ код *Belostenca*, 3. „*dio zemlje koji pripada jednom gospodaru*“; нема значења „акција“, РСАНУ: *акција* има у књизи: М. Миловук 1861. *Начела науке о трговини*; наводи *деоница* ијек. *дионица, деоник* и *деоничар*, в. *акционар*; облик *акционер* има ознаку „застарео“. Маџуганић (241 сл.) за *dionica* са варијантама *delnica, dilni-*

са наводи значење „*portio, pars divisa terreni communis*“, за *dionik* (*dienik, delnik, dilnik*) још значење „онај, који помаже код зла djela“.

Примери: *Акције* на берзи бечкой быле су у последнѣ време на цѣни скочиле, а сада опетъ падоше (СН 1848/22, 105/2/57); ... и по томе се разликује: 1. нарочито такозвана трговина са еспапом, 2. новчана и мјенична трговина 3. трговина са државним папирима и *акцијама* (трговина фондова) (БВј 1/1866, 6/3/18); Установљење тог друштва мора се као знаменит корак на пољу обрта учињен забележити, и без сумње биће и *акционарима*, којих је патриотизам то похвално подузеће установио, отуда лепих користи (БВј 2/1866, 9/2/36); Овдје је зимус установљено *акционарско подвозно друштво* (БВј 2/1866, 9/1/2); Није нух у почетку нађе *Tergovine nit u Italii nit Hollandii, Anglii*, у nigde одмах бивало, ма гдгодирџу они по наредбамa вридним за водити та *Pofzao* прилику добили, тузуџе одмах породиле *Kompagnie, Kapitali poloxili, Aktzie Tergovacske* направиле ... (Šip 1796, 88/11); ... опрѣдѣлио је вељезаслужни предсѣдник обѣ дворске коморе за сада десет милионах фор[intih] у ср[ebru] за куповање *dionica* од *željeznica* (NN 13/1847, 52/2/58); У онамаднјој изванредној скупштини маџјарскога трговаџкога друштва, у којој је до 30 *dionika* (*akcionera*) било, вѣѣало се је о слѣдећем предлогу (NN 1847, 2/2/67).

У хрватским изворима налазимо страну реч *акција* поред домаће речи *dionica*, чије је значење прилагођено према новим потребама. Ново значење речи *dionik* није ваљда још било општепознато, што се доказује контактним синонимом *акционер* у NN 1847 из немачког *Aktionär*, док је облик *акционар* већ прилагођен. Значење „акција“ могло се развијати из значења под 3. у APј „*dio zemlje koji pripada jednom gospodaru*“. Данас се у српском употребљава *акција*, а у хрватском *dionica* (Ćirilov 1994, 25). У хрватском језику *dionik* има данас значење „*sudionik, suvlasnik*“, док се за акционар каже *dioničar*.

3.2. „Банкрот, банкротирати“. Српски извори: СН 1848 *банкроуство*, Срб 1862 *банкрои*, хрватски извори: Šip 1796 *banquerout, Banquerout napraviti* „*bankrotirati*“, NN 1847 *bankrotirati*, Vi 1869 *bankrotirati*. — Према APј *bankrot* налази се само у Вуковом Рјечнику, из немачког, а немачки израз из француског *banqueroute*; наводи *bankrotiranje*, док *bankrotstvo* нема; РСАНУ наводи *банкрои* (из тал. *banca-rotta*) са значењима 1. „банкротство“, 2. „онај који је банкротирао“ (уп. Ивић 1998, 186).

Примери: За активно и пасивно избиранѣ одређује се државнимъ грађанима узраст одъ 23. година и да се ко не налази у станю *банкроуства* или подъ криминалнымъ испытомъ (СН 1848/18, 71/2/28); На друго питањѣ нећемо ни да одговарамо, ерѣ савѣ светѣ зна, да е

Турска *банкроић* (Срб 1862/53, 3/1/8); ... *vecs od davna Banquerout* морао би био направит. За једну пелду подати, дозта битце казат, да један фзиромah ил'зпрофзитом једном форинтом доволјно фзиромаске хране у питја за окрепитлзе фзиромаског дозта немохе купити (Šip 1796, 51/19); Poslédnje pol godine *bankrotiralo* је код нас devetnaest tèrgovacah ... (NN 2/1847, 7/1/39–40).

Страна реч преузима се у свим изворима, код Шипуша из француског, у другим изворима из немачког или талијанског. *Банкроић* може бити непроменљив придев или именица са истим значењем као *банкроићство*. Глагол се твори помоћу *-ираић* (*банкроићираић*), код Шипуша још с помоћним глаголом *наиравић*.

3.3. „Зајам, зајамник“. Српски извори: Нап 1848 *зајам*, Срб 1862 *зајам*, БВј 1866 *зајам*, хрватски извори: Šip 1796 *posuda*, NN 1847 *najam / ponuda / oblatum / zajam (državni)*, SJ 1848 *zajam, zajamnik*, NL 1862 *zajam*. — АРј наводи: *posuda*, од *posuditi*; само код Вука у значењу „зајам“, (Мамић 1992 има *posudovnik* „онај који што узима у посудбу“), *najam, najma* „conductio, merces“ код Микалје, Della Belle, Belostenca. Мамић има *najmodavac, najmovina*; нема потврда у значењу „зајам“; реч *зајам* се потврђује у речницима од Вранчића, *zajam = posudba; zajamnik* „вјереник“; латинског израза *oblatum* нема у АРј, долази од глагола *offerro* „нудити“; РСАНУ наводи за *најам* под 3. а. „изнајмљивање, закуп, аренда“, али не „зајам“; види такође Маџурагић 1638 сл. Ивић (1998, 47) наводи *зајмодав'ц* из средњег века.

Примери: Г. градоначалникъ овдашњи послао є данасъ Славномъ Патронату гимнасиє новосадске две државне облигациє народногъ *зајма* у вредности одъ 210 ф. а. вр. заедно са купонима, кое є на фондъ србске правне академие у Новом Саду великодушно поклонио г. адвокатъ Павле Георгиевић (Срб 1862/37, 3/1/58); Русија є сада башъ знатанъ *заямъ* узела, а изъ последнѣгъ аустријскогъ буџета види се, да ће дефицитъ са концемъ ове године тешко мањи бити одъ 6,000,000 л. (Срб 1862/45, 3/1/10); али највише због тога, што се по круговима добро извјештеним чуло, да аустријска влада баш сад прави *зајам* од шесет милиона по свој прилици код народне банке бечке (БВј 4/1866, 25/3/47); ... *ter fzada, kada u bolyi czeni jefzte, damufze zar odkida nyegova muka? u polzuda u jeptinoj czeni uzajmita nepovrati?* (Šip 1796, 86/20); ...*da je... princip Koburžki obećao varmedji najam od 10,000 for[intah] sre[bra]...* (NN 4/1847, 14/1/77); ... *o nastajućem gladu nije se bio govor poveo u varmedjskom spravištu. Gospoda ona toliko liberalna bojala su se možebiti kakvoga oblatuma* (NN 13/1847, 49/1/30); *za sabranje potrebne summe novacah stališi su odabrali put dèržavne ponude (oblatum)* (NN 13/1847, 50/2/83); Веџка Burza 15. сѣчња...: *dèržavni zajam od g. 1834* (NN 6/1847, 24/2/77); Тако често бива са стотинами породичах, јер

spahija gleda samo na to, kako da oglobi *zajamnike*, za da si bolje patèrpa kesu (SJ 7/1848, 28/2/48).

Док у хрватским изворима налазимо различите лексеме, у српским се употребљава само *зајам*.

3.4. „Капитал, главница, капиталист“. Српски извори: Исајл 1816 *кайиѿал*, Срб 1862 *кайиѿал*, СН 1848 *кайиѿал*, Нап 1848 *кайиѿал*, Сед 1858 *кайиѿал*, *кайиѿалистѿ*, БВј 1866 *главница / кайиѿал*, хрватски извори: Šip 1796 *kapital*, NN 1847 *glavnica, kapitalist*, SJ 1848 *glavnica*, NL 1862 *glavnica / kapital*. — АРј наводи *glavnica* „*caput, sors*“, од XVIII века, Вук има *главница* „*capital*“, одреднице *kapital* нема у АРј; ова реч се преузима заједно са другим талијанским речима у XVIII веку (Ивић 1998, 152).

Примери: ... но ова трговина, кадъ се на далеко и съ великимъ *кайиѿаломъ* води, то се она обычно и правомъ речію Коммерціа или Велико-купечество называ (Исајл 1814, 14/6–7); Фондъ или *кайиѿалъ* банке саставлѣнъ изъ 30.821 акція (СН 1848/18, 746/2/32); Я мислимъ, господо моя! да баръ ми засада не заключаемо, да се у *кайиѿалъ* дира (Срб 1862/44, 2/1/37–38); Сад кад је тако, бил онда и други људи који око своји *кайиѿала* раде, те од користи живе, по правди сви половицу доходака свои за род жртвовати морали? (Нап 1848/10, 44/3/36); Найбогатіи *кайиѿалистѿ* сараевскій, босанскій Родшилдъ, законодаваць све православне общине сараевске (тако є велико уваженъ према нѣговимъ дукатима), држи себе за великогъ общинскогъ добротвора зато, што дає све године 1000 гроша у касу црквену и толико овдашньої школи (Сед 1858/7, брой 31/242/2/47); зато ваља захтјевању овог последњег саобраштаја довољно одговорити пре, нег што се *главнице* (*кайиѿали*) на корист целога обрну међутргу, а то је по правилу свакад случај, кад који народ своје производње и свој саобраштај из собствених потреба и унутрашњег имања самостално образује (БВј 1866, 6/2/49); Jerbo nijedan Dil *Kapitala* tergovacskog illi szpahinfszkog nije nikada ovoga illi onoga orfzaga do one dobe imetak, dokfze gdigodir illi na polya, illi kucse у Fabrike, kano sztvvari увик sztojecse, neoberne. Kajti jedan *Kapitalizt* mogucs jefzte szav szvoj imetek u jednu czedulu od banke illi vekfzel szkupiti, у odnefzti kudgod hocse, kadmufze szvidi (Šip 1796, 18/20f.); Kamate, koje se nebudu uzele, pribrojit će se *glavnici* ... (NN 1/1847, 4/1/55); Iz Poznania pišu o društву berlinskiх *kapitalistah* за kupovanje i ponēmčenje poljskih imanjah ... (NN 10/1847, 39/2/28); podpredsjednik Danilov opaža, da ni kod nas se nemože veće od pet po % kamate potezati na osiguranu *glavnicu*, i predlaže neka se primi prijateljska ponuda Matice Ilirske ... (NL 77/1862, 392/1/44).

Код Шипуша преузима се страна реч *кайиѿал*, док се у млађој хрватској штампи употребљава и *главница* (калк према латинском);

српски извори користе *кајиџал*, само БВј има *главнице* (*кајиџали*), тј. *главница* се објашњава речју *кајиџал*. СН 1848 наводи као синониме: *Фонд или кајиџал банке*. У свим изворима се за капиталисту користи страна реч, при чему пада у очи да она и у српским новинама гласи *кајиџалистѝ*, док је савремени српски облик *кајиџалистѝа*. Brodnjak (1992, 215) наводи као савремене хрватске еквиваленте *kapitalist, glavničar, novčar*.

3.5. „Каса, благајна, пјenezница, хазна, благајник, казначеј“. Српски извори: СН 1848 *благајница / каса, казначеј*, Нап 1848 *касса, благајник*, Сед 1858 *каса*, Срб 1862 *хазна, благајник*, БВј 1866 *каса*, хрватски извори: Šip 1796 *kasa*, Kolo 1850 *blagajna, blagajnik, pjeneznica, pjeneznik*, NN 1847 *kasa / peneznica, peneznik*, SJ 1848 *kasa, blagajnik*, NL 1862 *blagajnica / peneznica, blagajnik*, BosP 1850 *hazna, 1861 blagajna, 1851 blagajnik*. — АРј: *blagajnik* „praefectus aerarii“, од XVII века, *blagajnica* „thesauri custos femina“, од XVIII века; *blagajna* није у АРј, исто тако не *blagajnica* у значењу „каса“, *kasa* потврђено од XVIII века, *pjeneznica* „blagajnica“, од *pjenez* из старовисоконемачког *pfenning*; РСАНУ: лат. *capsa*, уп. тал. *cassa*; *благајница*, в. *благајна*. *Хазна* је турцизам (АРј: „opes, thesaurus, aerarium“, код Вука „Casse“, *казначеј*, в. *благајник*, од *казна*, ваљда истог порекла као *хазна*, из руског језика). *Благајни* је придевска творба од *благо* „thesaurus“, откуда неологизам *благајна* (Skok I, 167).

Примери: У државној благајници мало е што готова новца нашло се (СН 1848/21, 96а/2/53); ерѣ на основу § 13. устроения банке пред *касама* е нѣнимъ наређено, да се банкноте са сребрнимъ новцима промѣнити могу ... (СН 1848/18, 74б/2/11); ... при томе суди именованый *казначей*, да су и они новци у ономе пређе при прегледану рачуна нађеномъ сувишку *кассе* друштвене (СН 1848/19, 78/2/10); Одсјек економични стара ће се о *касси* друштва, о приходу и расходу о издржавању и другом трошку друштва (Нап 1848/2, 8/2/39); *Добийти* се може код *благајника* друштвеног Божидача Живковића — и код овдашњег трговца Александра Поповића (Нап 1848/6, 28/2/63); Новци, на велике камате узјамлѣни, потрошени, дугови већи, *хазна* опетъ празна, војска по 20 месеци неплаћена, буна на буну по целоме царству, чиновници лакоми и неверни, народи незадовољни, а реда нигде ни залекъ (Срб 1862/37, 3/3/85); Докторъ Стојковићъ предсѣд[ателъ] одбора и ревизоръ рачуна Божидаръ Вуићъ, *Благајникъ* (Срб 1862/41, 4/3/29); Но по свој прилици као да из ових сметња неће рат произићи, па ни *државну касу* на то стање довести, да неби могла своје даље обвезатељство према банки испунити (БВј 1/1866, 2/3/10); ... из *Orfzacske kafze* izplacsuвати одredito (Šip 1796, 46/21); *Биаше* govornikah i за jedno i за drugo питање, nu stvar odluči g. *pjeneznik* čiem izjavi, da novca jedva toliko ima у *bla-*

gajni, да ће njime тек успјети печатњу Drobničeva речника намirit а камолу да још има шта и на друге ствари трошити (Kolo 1850/VII/88/15); S toga nastade jednom u *pjeneznici* друштва oskudica novacah ... (Kolo 1850/VII/88/9); Ravnateljstvo ... — obavlja novčane poslove s pomoćju jednoga *blagajnika* i fiksusa (Kolo 1848/VI/Račun/35); ... novci bi morali ili bez koristi u *kasi* затворени лежати, или се којему bankiru на слабе камате са опасношћу изручити ... (NN 8/1847, 29/2/27); O различном poslovanju ovoga zavoda ... može se svaki ... izвјестiti u samom uredu (Amte) ... ili pako iz pravilаh, која су на horvatskom и němačkom језику штампана и продају се у *pěneznici* друштва ... (NN 3/1847, 12/2/79); Dopis onaj ... (sadržavajući izвјestje o primljenom po provincialnom komisaru od někoje ugarske oblasti pečatu magjarskom, i o pretresanju njegovom ... u velikoj skupštini varmedjskoj uslěd relatie našega *glavnoga pėneznika* učinjene) zasluđuje veliku pozornost od strane svakoga domorodca ... (NN 9/1847, 35/1/39); *blagajnik* (SJ 39/1848, 155/1/47); Buduć da novo-ustanovljena srbsko-narodna učiona u Dubrovniku ostaje bez učitelja, komu je određena godišnja plata od petstotina (500) fiorinah A. V. i stanište bezplatno plaćeno iz *pіeneznice* učionoga fonda, zato otvora se natječaj na rečeno mjesto do svršetka veljače po star. kal. god. 1863. (NL 85/1862, 432/3/57); Od strane Matice Dalmatinske daje se na znanje, da početkom nove godine 1863 biti će u njezinoj *blagajnici* gotovih oko 1000 fior. određenih da se dadu u zajam na kamatu zakonitu, pod podobnu zakonitu jamčevinu (NL 85/1862, 432/3/45); ... da će točan račun radi potroška društvenom *blagajniku* podnieti (NL 77/1862, 391/3/70); ... da se iz občinske *blagajne* plaća odredi (BosP 1850, 13/10).

У српским и хрватским изворима налазимо *каса*, талијанског порекла, из латинског, такође *благајник*, потврђено од XVII века. Према *благајник* твори се женски облик *благајница*, од XVIII века. Ово значење, додуше, није потврђено у XIX веку, него *благајница* добија значење „каса“ и реинтерпретира се као деминутив од *благајна*. Поред тога постоји још *pјeneznica* од *pјenez*, које је познато регионално у хрватском језику, и којег нема у српској штампи. Затим налазимо турцизам *хазна*, који је познат у Србији и Босни, као и русизам *казначеј* (из неког турског језика). Данас се у хрватском језику употребљава најчешће *благајна*, у српском такође *каса*.

3.6. „Аренда, закуп, најам, арендатор, закупац, најмител“ (уп. т. 3.3). Српски извори: Срб 1862 *аренда*, БВј 1866 *закуџац*, хрватски извори: Šip 1796 *arendator*, NN 1847 *arendator / najmitelj*, *arenda / najam*, SJ 1848 *arenda / najem*, BosP 1851 *arenda*, *arendator*, *zakup*, *zakupljivanje*. — APј: *arenda* од XVIII века, код Belostenca, код Вука налазимо податак „у војводству“ (тј. у Војводини), *arendator* „arendator, redemptor, zakupnik“, *zakup*, *zakupljivanje*, уп. *arenda*; РСАНУ: *закуј*, *закујнина*, *арендаџор*, *закуџац*.

Примери: У месту Нештину крај Дунава сниже Илока, дае се една кућа са свима за економију потребнимъ зградама и целомъ сесиомъ добре землѣ на едну илѣ више година подѣ *аренду* (Срб 1862/37, 4/3/83–84); Друштво прима на себе дужност да пошту носи на својим колима, а за то неће већу наплату тражити, нег што су наплаћивали некадашњи поштански *закуйци* (БВј 2/1866, 9/2/9); *Jerbot ovaj Szpahija, Arendator, illi Gazda zacsuvaofzije od fzvog polja fzvjom mukom y trudom ovaj xitak* (Šip 1796, 22/7); ... *troškovi mogu se razděliti u slédeće rubrike: Arenda za zemljište od 1. Ožujka 1846 do konca Veljače 1847...* (NN 6/1847, 24/1/46); ... [irske] *novine pripovédaju o četi od 30–40 mužkih glavah ... koja je zaredila po selih, te se grozi najmiteljem* (Pächter), *da pod živu glavu neplatjaju više vlastelom najma* (NN 1/1847, 3/2/28); *будући да је другу polovicu polak najamnoga ugovora uzeo na se sám gospodar* (NN 6/1847, 24/1/49); У двору *presvétle gospodje baronese J. Ottenfels-Gschwind ... može se svaki dan dobiti iz najma prebivalište u gornjem katu ...* (NN 2/1847, 8/2/55); *Malo imanje ... želi nětko na više godinah u najam uzeti* (NN 13/1847, 52/1/77); *Arendatori [u Irskoj] najam neće da platjaju ...* (NN 2/1847, 7/2/25–26); *Број оних који су услед 99 годишње arende postali zemljoděrcima (occupants) i koji gotovo jednake interese imadu s vlastnicima, kao što i broj оних, što (u seviernoj Irskoj) tierajju oběrtnost i koji se imadu pribrojiti posiedujućoj aristokracii, jamačno neiznosu 500,000* (SJ 7/1848, 28/2/25); *Zemlišće ... u najem daje se* (SJ 33/1848, 132/3/47); *Red neposrednoga kupljenja uvesti će se malo po malo, dok se uzmogne, mjesto davanja pod zakup u svih strukah državnih dohodakah* (BosP 1861, 97/5); *Ovi su neuredjeni i nestalni, i većom stranom dolaze od zakupljivanja službe, monopolia — samotěžtva, palte-poreza, rajinskog harača i džumrukah na godinu iznose: 30,275,000 for. sr.* (BosP 1850, 13/31).

Аренда, арендаѿор долази из каснолатинског језика, словенске лексеме *најам* (са кајкавском варијантом *најем*), ген. *најма, најмишељ* и *закуй, закуйљивање* и *закуйац* добро су потврђене. У NN 1847 *najmitelj* се објашњава немачким контактним синонимом *Pächter*. Brodnjak 1992 каже да је *arenda* и хрватска реч, са синонимима *zakup, zakupnika*. За *закуйац* наводи хрватски еквиваленат *zakupnik*.

3.7. „Роба“. Српски извори: Исајл 1814 *есѿаѿ / ѿовар*, Срб 1862 *есѿаѿ*, СН 1848 *есѿаѿ*, Сед 1855 *есѿаѿ*, БВј 1866 *есѿаѿ / роба*, хрватски извори: Šip 1796 *stvari*; NN 1847 *espar / roba / tovar*, NL 1862 *roba*. — АРј: *espar* од XVIII века, турцизам; *roba*: из талијанског, само у новијим речницима, такође, код Вука.

Примери: ако ли е пакѣ *есѿаѿа* довољно и изобилно на торгу было, то су они мању цену имали, и отудѣ су произишле речи („ствари“) скупо и ефтино (Исајл 1814, 6/4); Арапи су не само на суву сѣ

многи Азијатически народи трговали, и често тргове (вашаре) држали, на кое су сосѣди нѣови *ѣоваре* свое у промену доносили ... (Исајл 1814, 49/19); После закључено є, да се удари по свој Босни думга (по-трошарина) на све производе и *есѣаѣе*, била храна, воћа, стока, масло, восакъ, дуванъ, со, каже ишто му драго друго, безъ разлике на Турке и христане, цамиска добра да се одузму, имами да се плаћају изъ касе као и низами ... (Срб 1862/37, 4/1/77–78); Селенѣ трає изъ Београда єднако, соби свое *есѣаѣе* по варошицама и сели изнели и тамо продају, апотеке су на врачаръ у крајнѣ куће смештене, и садъ у вароши нико се готово не виђа, до војника, и то све у највећемъ жару чекајући нападај на градъ (Срб 1862/52б, 2/2/3); Пролазногъ *есѣаѣа* є за Београдъ прошло: ... памука и други различити неизрађени кожа (СН 1848/18, 74б/2/50); Съ новимъ *есѣаѣомъ* за ову годину здраво самъ се задоцнио, али томе нисамъ я толико кривъ, колико овај данашњи ратъ (Се 1855, број 31/245/1/37); С тога има великих и малих трговаца, од којих први купују производе у свом отацтву или гдје их најевтиније нађу, и к својим јих стаништама ил' у обште на места на продају доносе, гдје су скупи, док они други *есѣаѣе* купују од великокупаца или оних, који такве производе, па их онима који такве троше, у каквој год хоћу количини и мјери препродају (БВј 1/1866, 6/1/47); Колико је важан овај рад за обрт трговине у обзиру возидбе *робе*, толико исто је и због точног и чешћег одправљања писмоношне и аманетске поште чрез друштво (БВј 2/1866, 9/3/25); Szellyani kupiu od Varofsa vecsi broj obdelane u zgotovite robe z-manjnj brojem *ŕztvariuh* nyhovog radenya, negobi mogli kupiti racsunajuch izhodeche troskove, kadbi ŕzami ŕzebi *robu* dogotavlyali (Šip 1796, 3/18); ... su mnogi, osobito zanatlje, *robu* svoju i *espap* u mnogo manju cĕnu, nego što ih stoji, davali, amo da koi pĕnez vidĕti mogu (NN 12/1847, 47/1/86); Štedionica posudjuje uložene kod nje glavnice ... na ... *robu*, koja se lako nepokvari ... (NN 1/1847, 4/2/23); Po naredbi mĕnbenoga sudišta prodavat ĕe se na javnoj dražbi za gotove novce ... skladište *robe* spadajuće na bratju Kuh (NN 1/1847, 4/2/75); voženje *tovarah* pako i popravljanje druma poradi preslabe tĕrgovine sada je gotovo sasvim prestalo (NN 13/1847, 49/2/7); Ljudi, istina da iz svojih dućanah nisu mogli ništa od *robe* iznieti, ali je i Turke podosta ovaj požar stao (NL 61/1862, 311/1/21).

Реч *роба* која је данас у општој употреби, потискивала је све друге изразе од половине XIX века, потврђена је већ код Шипуша 1796.

3.8. „Камате“. Српски извори: Срб 1862 *камаѣе* / *унѣерес*, хрватски извори: Šip 1796 *interes*, Kolo 1850 *katata*, NN 1847 *interes* / *kamata*, SJ 1848 *katata*, NL 1862 *katata*, *katatnik* „lihvar“. — APj: из грчког *kamatos*, византијског *kámaton* „опера, factura“, према Skoku (I, 549) ради

се о балканизму грчког порекла. Реч је потврђена од XIV века; *interes* (из талијанског) од XVII века, варијанта *intereseš* од XVIII века.

Примери: Добише на *каматѝе* већ било какве му драго 8 милиона фунти штерлинга, тоѐ 80 милиона форинти аустриски (Срб 1862/37, 3/3/57); Далѝ се опредељуѐ, да у Матици буду две касе. Прва главна за главно и облигациѐ, а друга ручна за потребе, у којој се дојак само до 400 фр у готовини стајати могло, а сувишакѝ се тако под *инѝпересѝ* издавао (Срб 1862/45, 2/2/49); Jedan daje fzvoje onamo novcze za natrag *Interessima* zadobiti: drugi, ako kadgodir fzvoje novcze izdade, ritko cseka, dabi ftogod nazad dobio (Šip 1796, 13/4); S toga nastade jednom u pjeneznici društva oskudica novacah, čiem se *kamate* nepolagahu (Kolo 1850, knjiga VII/88/10); Onomu pako, komu trēba zajma (posudbe) za unaprēdjenje svoga posla ili za poboljšanje svojega stanja, posudjuje novacah uz potrebitu sigurnost i priličnu *kamatu* (*interes*) (NN 1/1847, 4/1/45); ... neka se podnese n[egovu] veličanstvu reprezentacia s prošnjom, da bi nam najam ... *bez kamatah* dozvoliti ... dostojalo (NN 4/1847, 14/2/5); skrižaljак [„табела“] за *kamate* Обѝи загребачки колendar (за годиште 1847) (NN 5/1847, 20/1–2/20); ... на покрканје блага, на нерод лиетине не само да просте јим један дио редовине, веѝ да они сиromasi не упадну у шаке *каматника*, раздуже јим без икакве *kamate* ил писма веѝи дио своје сакупљене редовине (NL 33/1862, 166/1/53); ... на толико заостале платјанје *kamatah* од *glavnicah* овдаšnjemu prec. kaptolu (SJ 48/1848, 192/3/17); ... подпредседник Danilov опажа, да ни код нас се неможе веѝе од пет по % *kamate* потезати на осигурану главницу (NL 77/1862, 392/1/43).

У NN 1847 *kamata* се објашњава контактним синонимом *interes*. Данас је грецизам *каматѝа* у општој употреби.

4. Закључак

Наведени примери представљају мали избор из опширне грађе пројекта Балканске комисије Аустријске академије наука о цивилизационој лексици у српском и хрватском језику. Они јасно показују, како се код Срба и Хрвата приликом стварања савременог лексичког блага у XIX веку сеже за различитим традицијама.

Хрвати често надомешћују међународну реч домаћом речју или калком, док код Срба позајмљенице лакше остају. Ипак се догодило да се иста позајмљеница проширила код свих. Код поступка стварања и ковања нових речи долази не само до позајмљивања страних речи и ковања речи према страном узору, него и до проширивања значења домаће речи. Стране се речи обично морфолошки интегришу у језички систем. Примери за позајмљенице код Срба и Хрвата јесу, нпр.: *банкротѝ* (са творбама *банкротѝйво*, *банкротѝраѝи*), *роба* (потисну-

ла је паралелне речи), *камаѿа*. Један пример за позајмљеницу код Срба, а за проширивање значења речи код Хрвата (при чему су позајмљенице такође могуће) јесте *акција* — *деоница*, затим позајмљеница код Срба, а превод или калк код Хрвата: *каѿиѿал* — *главница*, *каса* — *благајна* (у Босни такође турцизам *хазна*), проширивање значења домаће речи налазимо у примеру *зајам* и код Срба и код Хрвата.

Примери су нови доприноси за историју појединих речи; они допуњују или исправљају податке у великим речницима и могу пружити увид у технику стварања нових речи.

Литература

- APj — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, 1878–1975.
- Brodnjak 1992 — Vladimir Brodnjak, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Вук — Вук Стеф. Караѿић, *Срѿски рјечник иѿшумачен њемачкијем и латѿинскијем ријечима*. Беч, 1852.
- Ивић 1998 — Павле Ивић, *Преглед иѿторије срѿског језика*. Приредио А. Младеновић, Сремски Карловци — Нови Сад (Целокупна дела Павла Ивића, 8).
- Katićić 2004 — Radoslav Katićić (ed.), *'Herrschaft' und 'Staat'*. *Untersuchungen zum Zivilisationswortschatz im südosteuropäischen Raum 1840–1870. Eine erste Bilanz*. Wien (ÖAW, Schriften der Balkan-Kommission, 43).
- Mažuranić — Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Zagreb, 1908–1922 [Репринт у две књиге, Zagreb: Informator, 1975].
- Mamić 1992 — Mile Mamić, *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Neweklowsky 2007 — Gerhard Neweklowsky (ed.), *Herrschaft, Staat und Gesellschaft in Südosteuropa aus sprach- und kulturhistorischer Sicht. Erneuerung des Zivilisationswortschatzes im 19. Jahrhundert*. Wien (ÖAW, Schriften der Balkan-Kommission, 48).
- РСАНУ — *Речник срѿскохрватѿског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ, 1959–.
- Skok — Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV, Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Ćirilov 1994 — Jovan Ćirilov, *Srpsko-hrvatski rečnik varijanata*. Drugo dop. izd., Beograd: Bata Orbis.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Gerhard Neweklowsky

DER ZIVILISATIONSWORTSCHATZ BEI DEN SERBEN UND KROATEN
IM 19. JAHRHUNDERT.
AM BEISPIEL EINIGER BEGRIFFE AUS WIRTSCHAFT UND BANKWESEN

Die angeführten Belege aus den Sachgebieten Wirtschaft, Handel, Bankwesen stellen eine Auswahl aus dem umfangreichen Projekt „Gesellschaft und Wirtschaft“ der Balkankommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften dar. Sie zeigen deutlich, wie bei den Serben und Kroaten bei der Schaffung eines den Zeiterfordernissen angepassten Wortschatzes auf verschiedene Traditionen zurückgegriffen wird, und dass diese Traditionen ihre Kontinuität bis heute besitzen. Bei den Serben bleiben viel eher internationale Entlehnungen erhalten als bei den Kroaten, die eher einheimisches Wortmaterial vorziehen. Im einzelnen werden die Begriffe *Aktie, Bankrott, Darlehen, Kapital, Kasse, Pacht, Ware, Zinsen* mit ihren Ableitungen behandelt.

Die Beispiele sind Beiträge zur Wortgeschichte, die Angaben im großen Akademiewörterbuch (ARj) ergänzen oder korrigieren und einen Überblick über die Techniken der Entstehung neuer Wörter vermitteln sollen.